

UOT 398: 801.6: 398: 82.0: 801.8

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2025.1.152>

ÇİNARƏ RZAYEVA

ANDLARIN HÜSEYN CAVID YARADICILIĞINDA YERİ

Məqalədə şifahi xalq ədəbiyyatında andların Hüseyn Cavid yaradıcılığına təsiri araşdırılmış, nümunələr əsasında təhillər aparılmışdır. Şifahi xalq ədəbiyyatında müqəddəs sayılan predmetlərə and içmələr ya eyni ilə, ya da müxtəlif variantlarda Cavid yaradıcılığında yer almışdır. Hüseyn Cavid yaradıcılığına xüsusi zənginlik qatan bu andlar dramaturqun öz təfəkkürü ilə qarışaraq maraqlı nümunələrin ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur ki, bu da məqalədə göstərilmiş və təhlil edilmişdir. Bununla yanaşı böyük şair yaradıcılığında surf ona məxsus andlar da işlətmişdir. Bu da Hüseyn Cavidin fəlsəfəsindən irəli gəlir ki, bu fəlsəfəni onun bütün əsərlərində müşahidə etmək mümkündür.

Məqalədə folklorun digər bir janrının, andların Hüseyn Cavid yaradıcılığına təsiri araşdırıldı və ortaya yeni, maraqlı faktlar çıxdı.

Açar sözlər: folklor, Hüseyn Cavid, andlar, müqəddəs.

Giriş. Xalqın dilində işlənən andların tarixi çox qədimlərə gedib çıxır. Folklor mətnlərini incələdikdə görürük ki, andlar qədim zamanlardan bu günə kimi xalqımızın dilində işlənmiş və bu gün də işləkliyini qorumaqdadır. Niyə and içirik? sualı həmişə diqqət çəkir. Çünki çox insan düşünür ki, müqəddəs olan varlığa, müqəddəs kitaba, əzizlərinə and içməklə dedikləri fikirlərin yalan yox, doğru olmasını təsdiqləyir. Ancaq bu bəzən belə yox tam onun əksi olur. Bir qisim insanlar var ki, hər zaman yalan danışdıqları üçün onlara heç kim inanmır. Onlar da yalanlarını doğrulamaq üçün andlara müraciət edirlər.

Qədim tarixi olan andlara müqəddəs kitabımız “Qurani-Kərim”də də rast gəlirik. Müqəddəs kitabın bir necə ayəsində Allaha, Qurana, imama və digər müqəddəs sayılan varlıqlara, yerlərə and içilib. Məsələn, müqəddəs kitabın 86-cı Tarik, 91-ci Şəms və s. surələrini nümunə olaraq göstərə bilərik:

1. And olsun göyə və gecə gələnə!

2. And olsun dönüşü olan göyə! və s.

Şəms surəsində andlar daha coxdu. Məsələn:

1. And olsun günəşə və onun şüasının vüsətinə,

2. And olsun (günəşin) ardınca çıxmaqda olan aya.

3. And olsun göyə və onu bina edən (O qüdrətli varlığa, vücuda),

4. And olsun bu yerə və onu döşəyə (O qüdrət sahibinə).

5. Və and olsun (insanın) nəfs(sin)ə və ona doğru-düzgün biçim verənə. (Bədən üzvlərini bir-birinə mütənasib və xüsusiyyətlərini isə həm bədən, həm də xarici mühitlə uyğun yaradana) və s.

Göstərilən nümunələr diqqətimizi bir yəndən daha çox çəkir. Belə ki, burada Allahın adına bir başa yox, onun gücünün, qüdrətinin yaratdıqlarının ifadə edilməsi ilə and içilir. Müqəddəs kitabda rast gəldiyimiz bu andların demək olar ki, böyük bir qismi xalq tərəfindən işlədilmir. Müqəddəs kitabda verilən andların digər bir qisminə, həmçinin xalq tərəfindən yaradılan müxtəlif andlara isə folklor materiallarında rast gəlmək mümkündür:

“And olsun kəsdiyimiz çörəyə”, “And olsun çörəyin bərəkətinə”, “Quran haqqı”, “Çörək haqqı” [9, s. 137]. “Dostluğumuza and olsun”, “Bərəkət haqqı”, “And olsun Allaha” (8, s. 88). “And olsun yeri-göyü yaradana” və s.

Nümunə kimi göstərdiyimiz bu andlar dastanlarda, nağıllarda və digər janrlarda tez-tez qarşımıza çıxır. Folklor mətnlərində işlənən andlar görkəmli dramaturq Hüseyn Cavidin yaradıcılığına böyük təsir etmişdir. Buna görə də Hüseyn Cavid yaradıcılığında istər dinlə bağlı and içmələrə, istərsə də digər müqəddəs və dəyərli olan varlıqlara and içmələrə rast gəlirik. Şairin yaradıcılığını araşdırdığımız zaman maraqlı nümunələrlə rastlaşdıq ki, bütün bunlar məqalədə göstərilərək təhlil edilir.

Müqəddəs sayılan predmetlərə and içmələr.

Andlarla bağlı araşdırmalar apardığımız zaman görürük ki, təkcə canlı varlıqlara deyil, həmçinin nemətlərə, dəyərli əşyalara, insan üçün dəyərli olan bir çox predmetə and içilir. Belə andlar həm şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarında əks olunub, həm də Hüseyn Cavidin dəyərli əsərlərində mühüm yer tutur. Bu türdən olan and içmələr dramaturqun yaradıcılığını daha da zənginləşdirmiş, oxucularda xeyli marağa səbəb olmuşdur.

Şifahi xalq ədəbiyyatı janrlarından aldığımız bir neçə nümunəyə nəzər yetirək. “Beçə Dərviş” nağılından oxuyuruq:

“And olsun ananın südünə, əgər mənə yaxın gəlsən, o saat özümü öldürəcəyəm” [9, s. 280].

“Ucubılıx” nağılından aldığımız bir parçaya nəzər salaq:

“Deyirlər ki, bunnan sonra Ucubılıxlıların nəslı cılızlaşıb adi adamlar kimi oldu. Yerə-göyə and içdilər, amma əvvəlki kimi işləyə bilmədilər...” [7, s. 19].

Və yaxud:

Vidən haqqı
İşığa kor baxım
Namusum haqqı

Göstərilən nümunələrdə ananın südünün, yerin, göyün, vidanın, göz nurunun, namusun insan üçün çox əziz və qiymətli olduğunu müşahidə edirik.

Başqa bir örnəkdə:

“Şahsənəm dedi:

– Bəs nə vaxt gələrsən?

– Bu əhd peymanə and olsun, yeddi ildən uzaq sürməz” [1, s. 31].

Bu qəbildən olan and içmələr Hüseyn Cavid yaradıcılığında tez-tez qarşımıza çıxır. Görünür ki, xalq üçün işlək olan belə andlar şairin də lüğətinə müəyyən zənginlik qatmışdır. Məsələn:

A l t a y

And olsun vidana, bu gündən sonra,
Hər kim yan bəqarsa şu yoqsullara,
Yıldırımlar patlayacaq başında,
Adı yazılacaq məzar taşında [5, s. 172].

Bu nümunədə Hüseyn Cavid vidanın insan üçün nə qədər önəmli olduğunu Altayın dili ilə qələmə almış və oxucusuna çatdırmışdır.

“Afət” əsərində isə dahi şair Afətin dili ilə verilən bir parçada andı özünəməxsus formada işlətməmişdir.

Doktor. Afət! Bəni buraya niçin çağırıdın?

Afət. Səni sevdiyim için, sana pərəstiş etdiyim için.

Doktor. Ah, nə yaldızlı yalan!..

Afət. Xayı, yalan söyləmiyorum, and olsun uyqusuz gecələrə, and olsun ağlar gözlərə, and olsun gözəlliyə və məhəbbətə, bən yalnız səni sevirəm, yalnız sana qavuşmaq istiyorum. Əvət, məsum bir çocuq nasıl nurdan, rəngdən həzz alarsa, bən də səndən, sənin visalından o qadar zəvq alıyorum” [4, s. 135].

Burada Afət doktora olan sevgisinin yalan olmadığını bildirmək, onu sevdiyinə inandırmaq üçün yuxusuz gecələrə, gözlərə, gözəlliyə, məhəbbətə and içir. Həm də burada Afət gözəllik və məhəbbətin, ağlar gözlərin, yuxusuz gecələrin onun üçün çox qiymətli və dəyərli olmasını vurğulayır. Onu da deyək ki, Afətin bu cür andları mahiyyətcə romantizmin ideya-estetik mündəricəsi ilə bəlavəsət əlaqədardır. Mütəfəkkir şair Hüseyn Cavid yaradıcılığında folklorun bu nümunəsi özünəməxsus işlənmə formasına görə seçilir.

And içmənin digər növləri də araşdırma zamanı qarşımıza çıxır. Onlardan biri də folklor mətnlərində qarşıdakının dediyi hər hansı bir fikrə və yaxud verdiyi sözə inanmayanda ona and iç-

dirilməsidir. And içmənin bu növünə folklor janrları ilə yanaşı, həm də Hüseyn Cavidin dilində rast gəlirik. İlk olaraq folklor janrlarından aldığımız həmin nümunəyə nəzər yetirək:

“Bir qoca əkin əkirdi. Ucubılıxdan birinin yanına getdi dedi:

– Gedək mənə yer şumla.

Ucubılıx dedi:

Əvvəl yeyib, sonra şum edərim. Günün sonunda da səndən muzdumu alaram. Qoca dedi:

– Yaxşı, ancaq gərək yeməmişdən üç dəfə yerə, üç dəfə göyə and içəsən. Ucubılıx dedi:

– Yox qoca, biz and içmərik.

Qoca dedi:

– Olmaz, günah eləmə. Gərək and içib yeyəsən.

Ucubılıx nə qədər inad etdisə, qoca əl çəkmədi. Axırda and içdi. Qoca dedi:

– Hə, indi olar, çörəyini ye” [7, s. 18-19].

Verilən parçada aydın görmək mümkündür ki, qoca Ucubılığın yemek yedikdən sonra iş görəcəyinə inanmır buna görə də ona and içdirir. Ucubılıx and içəndən sonra qoca onun andına inanır.

Hüseyn Cavid də bu qəbildən olan and içməni “Ana” faciəsində Səlimin dili ilə vermişdir. Səlimlə İsmətin dialoqundan oxuyuruq:

S ə l i m (*kəndisi*)

...Şimdi bən İsməti eylərim məcbur;

Bu sirri açsın, gərək həp söyləsin;

Ya and içsin, bəni rahat eyləsin.

İ s m ə t

Bəndə bir şey yox, qardaşım, əmin ol!

S ə l i m

Öylə isə, and iç, bitsin bu qavğa

İ s m ə t

Nasıl! And içməkmi?

S ə l i m

(İsmətin yaqasından tutub silkərək)

Şübhəsiz...

İ s m ə t (*kəndisi*)

Eyvah!

S ə l i m

Söylə, İsmət, söylə ki: vallah, billah,

Bu xəncərdən hiç xəbərim yox bənim,

Həm də kimindir bilməm əsla...

İ s m ə t

Səlim!

Bütün dünya dağılsa, bən and içməm (3, s. 25-27)

Verilən nümunə folklordan verdiyimiz nümunəni – oradakı qoca ilə Ucubılığın dəyişməsinə xatırladır. Burada da Səlim İsmətə inanmaq üçün and içməsinə istəyir. Ancaq İsmət and içmir. Bu da folklorda əks olunan daha bir and içmə formasının Hüseyn Cavid yaradıcılığına təsiridir.

Təhlillər göstərir ki, folklor mətnlərində “and içdiyim üçün” və ya “and içmişəm” ifadələri də xeyli saydadır. Burada nəyə and içildiyi göstərilir. Ancaq and içmişəm deyilir. Aşağıda folklor mətnlərində aldığımız nümunələrə nəzər salaq:

“Yalqız ağac” əfsanəsindən bir parça:

“Bundan qəzəblənən bəy and içir ki, o qızı ya zorla alacaq, ya da ona elə bir divan tutacaq ki, öluncə dadı damağından getməsin” [7, s. 81].

Və ya “Molla Allahqulunun hekayəti”ndən aldığımız başqa nümunə:

“Qız and içir ki, arxayın olun, elə edəcəyəm, Allahqulu bu kətdən qaçıb gedəcəy” [9, s. 158].

Belə andlar da Cavid əfəndinin yaradıcılığında rastımıza çıxır. Məsələn, Hüseyn Cavidin “Şeyx Sənan” əsərində andın bu növünə rast gəlirik:

Z ə h r a

Daha bir çarə yoq, keçən keçmiş,
Çünki Sənan yürəklə and içmiş.
Hər qadınlardan eyliyor nifrət,
Başqa bir fikrə bəslıyor hörmət [3, s. 129].

T o p a l (kəkələr)

Qonşumuz söylədi, and olsun, inan! [3, s. 235].

Bu cür ifadələrə şairin bir çox əsərlərində rast gəlirik.

Bildiyimiz kimi, hər bir yazıçı, şair dilində özünəməxsus orijinal ifadələr, söz birləşmələri işlədir. Məhz Cavid əfəndinin dili də öz orijinallığı ilə seçilir. Məsələn, onun yaradıcılığında heç qarşımıza çıxmayan andıçmə növünə də rast gəlirik. Belə desək, Cavid əfəndidə ilk dəfə yeni bir and içməyə şahid oluruq:

İ k i n c i c a r i y ə

Sənsiz bütün cihan məhbəsdür ona.

S ü d a b ə

Xayır, inanmam buna.

İ k i n c i c a r i y ə

İnan, səhər yıldızına and olsun!

B i r i n c i c a r i y ə

Suriyənin şən qızına and olsun! [5, s. 174].

Bu parçada ikinci cariyənin səhər yıldızına, birinci cariyənin Suriyənin şən qızına and içməsi ilə şair özünəməxsus bir obrazlılıq yaratmışdır. İnsan özünə müqəddəs bildiyi hər şeyə, hər kəsə and içir. A.Nəbiyevin təbirincə desək: “Andları müxtəlif inkişaf mərhələsində insanın müqəddəsləşdirdiyi, etiqad etdiyi varlıqlar, sitayiş etdiyi predmetlər və canlılar doğurmuşdur” [10, s. 317].

Böyük şairin yaradıcılığında bu qəbildən olan yeni and içmələrə nəinki xalq ədəbiyyatında, hətta heç bir əsərlərdə rast gəlmirik. Məlumdur ki, Hüseyn Cavidin fəlsəfəsindən doğan belə and içmələr şairin güclü və yüksək istedadı sahib olmasından xəbər verir. Dəyərli alim Gülbəniz Babaxanlının təbirincə desək: “Cavid söz ustasıdır və söz onun dilində mum kimi yumşalıb ən dərin mənaları ifadə etməyə qadir olur” [2, s. 7]. Bəli, bunların nəticəsi olaraq da Hüseyn Cavidə məxsus söz və fiqrlər, eləcə də and içmələr yenilikləri ilə seçilir. Beləliklə də oxucunun qəlbinə rahatlıqla yol tapır.

Folklor örneklərində insan üçün müqəddəs sayılan varlıqlara, nemətlərə and içməyin bir çox variantlarını tədqiqatə cəlb etdik. Aşağıda verəcəyimiz örnekdə isə müqəddəs sayılan predmetlərə and verərək qarşıdakını görmək istədiyi işdən uzaqlaşdırmaq istəyir. Yəni obraz burada özü etdiyi iş üçün and içmir, qarşıdakının işi üçün and verir. Həmin örnəyə baxaq:

“Elçilər qızgılı gəlib çatanda onların qabağına qızıla çalan, gözəl bir ilan çıxır. İlan insan kimi dil açıb bunnara yalvarır. Sizi and verirəm duz-çörəyə buradan uzaqlaşın” [7, s. 35].

Digər nümunə kimi göstərəcəyimiz örnekdə həm hamının müqəddəs saydığı duz-çörəyə, həm də bir üzüyə and verməyi görürük.

“Səni and verirəm duz-çörəyə, bir də Süleyman peyğəmbərin üzüyünün qaşına...

Mənə ziyan vurma, məndən sənə xətdər gəlməz” [8, s. 87].

Bu nümunədə göstərilən and vermə tədqiqat zamanı diqqətimizi çox çəkdi. Burada Süleyman peyğəmbərin üzüyünə and içilməsi göstərir ki, heyvanların dilini bilən, onlar üçün dəyərli olan peyğəmbərin əşyası da bir o qədər dəyərlidir.

Bu qəbildən olan and vermələrə Hüseyn Cavidin yazdığı məqalələrdə də rast gəlirik. Həmin məqalədən oxuyuruq:

“Bir də xülasə olaraq, acizənə, həm də pək acizənə rica edirəm və pak vicdanınıza and veririm, bir daha nə Rəhim xana, nə Hacıyevə, nə Hacı Rəsula, nə cəmiyyəti-xeyriyyəyə, nə də cəmiyyəti-şəriyyəyə müraciət etməyəsınız, edəcək olsanız, həm sizdən inciyərim, həm də qəbul etməm” [6, s. 265].

Burda şair insan üçün dəyərli olan vicdana and verir. Bu and vermə də bir daha sübut edir ki, insan dəyərli və müqəddəs bildiyi canlı və cansız varlığa and içir.

Bu qəbildən olan and içmələr həm folklor nümunələrini, həm də Hüseyn Cavid yaradıcılığını andlar baxımından daha da zənginləşdirmişdir.

Nəticə. Folklor materiallarında yer alan andların Hüseyn Cavid yaradıcılığında işlənmə yeri və mövqeyi araşdırıldı, müəyyən təhlillər aparıldı. Aparılan təhlillərə əsaslanaraq deyə bilərik ki, Cavid əfəndi şifahi xalq ədəbiyyatında yer alan andları müxtəlif formalarda əsərlərinə yansıtmış, beləliklə də əsərlərinin obrazlılığını daha da artırmışdır. Görkəmli dramaturq şifahi xalq ədəbiyyatında işlənən andlarla bərabər, əsərlərində özünəməxsus, fərqli, yeni and içmələr də yaratmışdır. Bu da şairin ilk olaraq romantik olmasından və fəlsəfi düşüncəsindən irəli gəlir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dastanları: 5 cildə. III c., Bakı: Lider, 2005, 328 s.
2. Babaxanlı G. Cavid Hikməti: seçmə aforizmlər. Bakı: Elm və təhsil, 2016, 176 s.
3. Cavid H. Əsərləri / Tərtib edən Turan Cavid: 5 cildə. II c., Bakı: Elm, 2007, 420 s.
4. Cavid H. Əsərləri / Tərtib edən Turan Cavid: 5 cildə. III c., Bakı: Elm, 2007, 368 s.
5. Cavid H. Əsərləri / Tərtib edən Turan Cavid: 5 cildə. IV c., Bakı: Elm, 2007, 296 s.
6. Cavid H. Əsərləri / Tərtib edən Turan Cavid: 5 cildə. V c., Bakı: Elm, 2007.
7. Naxçıvan folklor antologiyası: 3 cildə. I c., Naxçıvan: Əcəmi, 2010, 513 s.
8. Naxçıvan folklor antologiyası: 3 cildə. II c., Naxçıvan: Əcəmi, 2011, 496 s.
9. Naxçıvan folklor antologiyası: 3 cildə. III c., Naxçıvan: Əcəmi, 2012, 560 s.
10. Nəbiyev A. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Birinci hissə, Bakı: Turan, 2002, 680 s.

AMEA Naxçıvan Bölməsi

E-mail: cinarerzayeva@yahoo.com.tr

Chinara Rzayeva

PLACE OF OATHS IN THE WORKS OF HUSSEIN JAVID

The article investigates the influence of oaths in oral folklore on Hussein Javid's works. Their analysis is carried out based on examples. The works of Javid contain oaths addressed to objects deemed sacred in oral folk literature, either unchanged or in various versions. These oaths, which give a special richness to the works of Hussein Javid, were mixed with the playwright's own thinking, which led to the emergence of interesting examples that are shown and analyzed in the article. Furthermore, the great poet used oaths in his work that were unique to him. This is derived from Hussein Javid's philosophy, which is evident in all of his works.

The article examines the impact of another form of folklore, namely oaths, on Hussein Javid's literary works and provides intriguing new insights.

Keywords: *folklore, Hussein Javid, oaths, sacred.*

Чинара Рзаева

МЕСТО КЛЯТВ В ТВОРЧЕСТВЕ ГУСЕЙНА ДЖАВИДА

В статье рассматривается влияние клятв в устном народном творчестве на творчество Гусейна Джавида, проведен их анализ на основе примеров. Клятвы, обращенные к предметам, считавшимся священными в устной народной литературе, нашли свое место в творчестве Джавида либо в неизменном виде, либо в различных вариантах. Эти клятвы, придающие особую насыщенность творчеству Гусейна Джавида, смешались с собственным мышлением драматурга, что привело к появлению интересных примеров, которые показаны и проанализированы в статье. В то же время великий поэт использовал в своем творчестве и клятвы, свойственные только ему. Это вытекает из философии Гусейна Джавида, которая прослеживается во всех его произведениях.

В статье рассмотрено влияние другого жанра фольклора – клятвы – на творчество Гусейна Джавида и выявлены новые интересные факты.

Ключевые слова: фольклор, Гусейн Джавид, клятвы, священный.

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 12.02.2025

Son variant 12.03.2025